

SƏNƏTŞÜNASLIQ

Ülviyyə Etibar qızı SÜLEYMANOVA
*Əzim Əzimzadə adına İncəsənət Kollecinin məzunu,
Azərbaycan Dövlət İncəsənət Universitetinin
Sənətşünaslıq fakültəsinin tələbəsi*

AZƏRBAYCANDA KİTAB QRAFİKASININ İNKİŞAFINDA
ƏZİM ƏZİMZADƏNİN ROLU

Xülasə

Məqalədə Xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin çoxsahəli və rəngarəng yaradıcılığında kitab qrafikasının və kitab tərtibatının yeri müəyyənləşdirilir, onun kitab, jurnal və qəzetlərdə çap etdiyi illüstrasiyalardan bəhs olunur.

Açar sözlər: "Hophopnamə", kitab qrafikası, illüstrasiyalar, karikatura, jurnal və qəzet şəkilləri, rəngli litoqrafiya, dəzgah qrafikası.

Azərbaycanda qrafika sənətinin ilk nümunələrinə Qobustan qaya rəsmlərində, Təbriz miniatür məktəbi sənətkarlarının yaratdıqları əsərlərdə və rəssamların qrafik lövhələrində rast gəlinir. Lakin klassik ədəbi əsərlərin, əlyazmaların və dini kitabların bədii tərtibatı qrafikanın Azərbaycanda qədim tarixə malik olduğunu göstərir. Qrafikanın dəzgah, sənaye qrafikası və plakat kimi başlıca növləri əsasən XX əsrin 20-ci ilindən sonra inkişaf etmişdir. Bu dövrdə ideya-bədii vasitələrin operativliyi, kütləviliyi, siyasi kəsərliliyi ilə fərqlənən qrafika sənəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Qəzet-jurnal və kitab tərtibatı da Azərbaycan sovet qrafikasının qabaqcıl janrlarından sayılırdı. Respublikada mətbuat və nəşriyyat işlərinin genişlənməsi karikatura və kitab qrafikasının inkişafına təkan vermişdir. Kitab qrafikası sahəsindəki rəssamlar "Azərnəşr"-in nəşr etdiyi kitabların tərtibatında fəal iştirak edirdilər.

Satirik qrafikanın yaranması və inkişafı "Molla Nəsrəddin" jurnalının fəaliyyəti ilə bağlıdır. Azərbaycan qrafikasının inkişafında xalq rəssamı, mahir karikatura ustası Əzim Əzimzadənin (1880-1943) müstəsna rolu olmuşdur. O, qrafikanın müxtəlif janrlarında çalışaraq rəngarəng rəsm

silsilələri, plakat, karikatura, səhnə tərtibatı, geyim eskizləri və s. yaranmasında mühüm rol oynamışdır.

Qrafika təsviri sənətin bir növüdür. Bura müxtəlif texniki üsullarla işlənmiş sənət əsərləri daxildir. Yunancadan tərcümədə "graphike" – "rəsm", "şəkil" deməkdir. XIX əsrdə qrafikanın əsasını yalnız cizgilər, yaxud ağ və qara xətlər təşkil edirdi. Sonradan bu sənət növü daha da təkmilləşmişdir. Kontur xətlər, cizgi, ləkə, həmçinin rəsm çəkilən əsas materialın ağ yerliyi qrafikanın əsas bədii vasitələrindən olmuşdur. İşlənmə texnikasına görə qrafika sənəti iki hissəyə ayrılır: rəsm və çap qrafikası.

Çap qrafikasını rəsmdən fərqləndirən əsas cəhət odur ki, çap qrafikası əsərlərindən eyni keyfiyyətdə istənilən qədər nüsxə nəşr etmək mümkündür. Buraya metal, ağac, daş və maqnezium üzərində qazılmış və ya həkk olunmuş rəsmlər daxildir.

Daş üzərində həkk olunmuş qrafikaya litoqrafiya ("*lito*" yunanca "*daş*" deməkdir), ağac üzərindəki qrafikaya isə ksiloqrafiya ("*ksilo*" yunanca "*ağac*" deməkdir) deyilir. Əhatəsinə görə qrafikanın kitab qrafikası (kitabın tərtibatı), elmi-tədqiqat qrafikası (*elmi cədvəllər, çertyojlar, sxemlər, xəritələr*), plakat qrafikası, sənaye qrafikası (*məhsulun tərkibini bildirən açıqcaqlar, dövətnamələr, paltar etikətləri*) və s. kimi növləri mövcuddur.

XIX əsrdə Azərbaycanda kitab tərtibatı ilə məşğul olan Muğanlı Əvəz Əli, Mir Möhsün Nəvvab, portretçi Mirzə Qədim İrəvani kimi sənətkarların yaradıcılığında ibtidai formada olsa da, təsviri incəsənətin realist elementləri formalaşır və kitab qrafikasının ilk nümunələri işıq üzü gördü (1, s.50).

Əzim Əzimzadə 1880-ci ilin aprel ayında Bakının Novxanı kəndində anadan olmuşdur. Atasının etirazına baxmayaraq ibtidai təhsilini rus-tatar məktəbində almışdır. Yaradıcılığı boyu əsrlərdən bəri formalaşan Təbriz Azərbaycan miniatur məktəbinin və rus rəssamlıq məktəbinin ənənələrindən bəhrələnmişdir. Rəssamlığa məşhur "Molla Nəsrəddin" jurnalında öz əsərlərini dərc etdirməklə başlamışdır. 1906-cı ildən "Molla Nəsrəddin", "Baraban", "Zənbur", "Tuti", "Kəlniyyət" və sair jurnalların səhifələrində satirik qrafik karikaturalarını nəşr etdirməklə Azərbaycan satirik qrafikasının əsasını qoymuşdur (1, s.44).

M.Ə.Sabirin satirik şeirlər məcmuəsi olan "Hophopnamə"nin 1914-cü il nəşrinə Əzim Əzimzadənin çəkdiyi şəkillər mühüm əhəmiyyət daşıyır (1, s.30).

Ə.Əzimzadənin kitab qrafikası sahəsində yaratdığı ən kamil əsər M.Ə.Sabirin "Hophopnamə"sinə çəkdiyi illüstrasiyalardır.

M.Ə.Sabirin ayrıca kitab halında 1922-ci ildə nəşr olunan "Hophopnamə"sinə litoqrafiya üsulu ilə çəkdiyi rəngli qrafik şəkillər geniş əks olunmuşdur. Əzim Əzimzadə bu əsərlər üçün vaxtilə çəkmiş olduğu şəkilləri işləyib düzəltmiş və otuzdan artıq yeni şəkil çəkmişdir. Yeni illüstrasiyalarda rəssam şeirlərin məzmununu daha böyük məharətlə seçdiyi təsvir vasitələri ilə açıb göstərmişdir (1, s.37).

Hacı Kərim Sanılının 1927-ci ildə çap olunmuş uşaq şeirlərinə və nağıllarına həsr etdiyi rəngli illüstrasiyalar da diqqətəlayiqdir. 1937-ci ildə nəşr olunmuş "Keçmişin kölgələri" kitab albomunda isə rəssamın 26 qrafik rəsmləri əks olunmuşdur.

Əzim Əzimzadənin yaradıcılığı Azərbaycan xalqının qədim tarixə malik mədəniyyəti ilə sıx əlaqədardır. O, xalq təsviri incəsənətinin gözəl ənənələrini davam etdirmiş və formalaşdırmışdır.

Azərbaycan karikatura sənətinin banisi, Xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin çoxşaxəli və rəngarəng yaradıcılığında karikatura, portret, kitab və dəzgah qrafikası da mühüm yer tutur. Məlumdur ki, rəssam bir çox tarixi şəxsiyyətlərin surətini öz təxəyyülünə istinad etməklə kətanın üzərinə köçürmüşdür. Məsələn, Firdovsinin, Sədi Şirazinin, Məhəmməd Füzulinin və Cəlaləddin Ruminin portretləri bu qəbildəndir.

Əzim Əzimzadə Şərq ədəbiyyatının nadir bilicilərindən sayılırdı. Klassik fars ədəbiyyatının nümayəndəsi Sədi Şirazinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olan rəssam bu böyük şairin portretini kətan üzərində işləmişdir.

Sədi Şirazinin "Gülüstan" əsəri Mirzə Sadıq Rahil tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş, 1911-ci ildə Bakıda "Səda" nəşriyyatı tərəfindən çap edilmişdir. Əzim Əzimzadənin çəkdiyi portret bu kitabın ilk səhifəsində yer almışdır.

Əzim Əzimzadənin çəkdiyi Cəlaləddin Rumi portreti rəssamın 1972-ci ildə Bakıda çapdan çıxan kitabında verilmişdir. Lakin görkəmli türk şairi və mütəfəkkiri Cəlaləddin Ruminin həmin portretinin üstündə ərəb əlifbası ilə səhvən məşhur islam fəhri Səhahəddin Əyyubinin adı yazılmışdır. Onu da bildirək ki, Səhahəddin Əyyubi (1138-1193) haqqında "Səlib müharibələri" kitabında (Bakı, 1912) müfəssəl məlumat verilmişdir. Misir sultanı olmuş S.Əyyubi Suriya və Fələstinin ərazisini səlibçilərdən azad etmişdir. Əzim Əzimzadə bu qəhrəman fəhri də təsvirini məharətlə çəkmişdir. Tanınmış alim Nüsrət Nəcəfovun kitabında da (*Moskva, "Sovetskiy xudojnik" nəşriyyatı, 1957*) bu səhv təkrarlanmışdır. Buna baxmayaraq Əzim Əzimzadənin rəsm əsərlərinin siyahısında Cəlaləddin Ruminin adı qeyd olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1920-40-cı illərdə Azərbaycan nəşriyyatlarında çapa hazırlanan kitabların tərtibatı sahəsində görkəmli rəssam Əzim Əzimzadə ilə birlikdə ənənəvi kitab qrafikası sahəsində tanınmış fırça ustaları Əmir Hacıyev, İsmayıl Axundov, Kazım Kazımzadə, Mixail Vlosov, Qəzənfər Xalıqov və başqaları da orijinal işlər görürdülər (4, s. 128).

Əzim Əzimzadənin uşaq kitabları üçün çəkdiyi şəkillər də diqqətə layiqdir. Məsələn, "Xoruz" nağılı üçün çəkdiyi şəkillər bu cəhətdən maraqlıdır. Burada nağılın qəhrəmanı – qoçaq və diribaş xoruzun başına gələn macəralar haqqında uşaqların asanlıqla anlaya biləcəyi dildə, sadə və aydın formada danışılır. Padşah və onun qulluqçuları ona min cür əziyyət verirlər, lakin xoruz öz düşmənləri ilə vuruşmalarda daima qələbə qazanır.

"Xoruz" nağılına çəkdiyi şəkillərdə Əzim Əzimzadə bütün yaradıcılığının ayrılmaz bir xüsusiyyəti olan Azərbaycan folkloruna yaxınlığını bir daha parlaq surətdə nümayiş etdirmişdir (1, s.47).

Müasir mərhələdə Azərbaycan kitab qrafikası inkişaf dövrünü yaşayır. Respublikamızda keçirilən sərgilərdə təqdim olunan kitab tərtibatı nümunələri, illüstrasiyalar rəssamlarımızın bu sahədə yüksək peşəkarlığını göstərir, bədii-estetik prinsipləri cəmiyyətdə təbliğ edirlər. Məsələn, 2018-ci ilin yanvar ayında Bakı şəhərində Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının 65 illiyinə həsr olunmuş "Miniatur və kitab qrafikası" müsabiqə-sərgisində 35 rəssamın 100-dən artıq əsəri təqdim olunmuşdur. Onların əksəriyyəti respublikamızda kitab qrafikasının inkişaf mərhələlərini və bugünkü vəziyyətini əks etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qaziyev A.Y. *Xalq rəssamı Əzim Əzimzadə*. - Bakı: Elm, 1953. - 53 s. (Kitabın sonunda 68 şəkil və qrafik əsər verilmişdir).
2. Nəcəfov M. "Hop-hopnamə"nin illüstrasiyaları // "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzeti, 13 iyun 1953.
3. Əliquliyev R. və b. *Elmi fəaliyyətdə istifadə olunan əsas terminlər*. - Bakı: AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, 2009. - 201 s.
4. Süleymanov R. *Rus bədii ədəbiyyatının Azərbaycanda nəşri (1920-1970-ci illər): Monoqrafiya*. - Bakı, 2015. - 312 s.

Ulviya Etibar qızı SULEIMANOVA

Development of book graphics in Azerbaijan the role of Azim Azimzadeh

Summary

Creativity of the Azerbaijani artist and graphics, the national artist AzimAzimzadeh was multifaceted. Beginning of the twentieth centuries, he was engaged mainly in satirical caricature, book and easel graphics. His legacy consists of easel sheets, book illustrations, magazine and newspaper drawings, etc.

Key words: "Hop-hop-name", book and easel graphics, book illustrations, magazine and newspaper drawings, color lithographs.

Улвия Этибар кызы СУЛЕЙМАНОВА

Роль Азима Азимзаде в развитии книжной графики в Азербайджане

Резюме

Творчество народного художника Азербайджана Азим Азимзаде было многогранным. Начало XX веков он занимался в основном сатирической карикатурой, книжной и станковой графикой. Его наследия составляют станковые листы, книжное иллюстрации, журнальные и газетные рисунки и т.д.

Ключевые слова: «Хоп-хоп-наме», книжной и станковой графики, книжной иллюстрации, журнальные и газетные рисунки, цветных литография.